

—ЗІБРАННЯ ТВОРІВ—

ХОРХЕ ЛУЇС

БОРХЕС

ТВОРЕЦЬ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ПРОЛОГ

Передмова — це та мить книжки, коли автор якнайменше є автором. Він уже майже читач, тож і насолоджується його правами, вдаючись до відчуженості, уїдливості та похвал. Передмова стоїть на початку книжки, але ж пишуть її як постскриптум, це немов звільнення від списаних аркушів і прощання з ними.

Річ, яку я називаю «Розслідуваннями» (щоб позбавити бодай раз це слово — *inquisiciones* — санбеніто й диму), — це часткова реалізація моїх двадцятьох п'ятьох років. Решта міститься у збірнику псалмів, у моїй першій книжці «Палкість Буенос-Айреса» і в афіші, опублікованій на рогах вулиць у Кальяо. А це чернетки і той, кого ви побачите за ними.

Двадцять п'ять років: лінощі, прикладені до письменства! Я не знаю, чи це література, але знаю, що забратись у цій можливій дисципліні — найнагальніша потреба мого ества. За винятком атмосфери «Дон Кіхота», креольського «Фауста» Естаніслао дель Кампо і навіть вашої наступної книжки (якщо ви автор), я не знаю нічого, що було б гідне славетного безсмертя. Є лише успіхи дружби, інтриги і фаталізму. Нехай і ця книжка матиме один такий успіх.

ТОРРЕС ВІЛЬЯРРОЕЛЬ (1693—1770)

Я хочу привернути увагу до життя і пера Торреса Вільярроеля, нашого брата в ушануванні Кеведо й любові до метафор.

Дієго де Торрес народився наприкінці XVII ст. в невеликому будинку в кварталі книгарів у Саламанці й виростав серед книжок, але не з книжками, які навряд чи й приваблювали його. Батько-мати Дієго були чесними й безславними людьми, чий рід давно і спокійно пустив коріння в саламанкській землі. То був задержаний і норовливий хлопець, що вивчав обов'язкову тоді латину, а в тринадцять років вступив до університету, де від старанної нудьги його звільнили згодом зухвалі витівки, які межували з усіма можливими дурницями та безумствами. Повернувся додому і скористався вечірньою порою, щоб позбутися і дому, і пересічності, й пішов через поле на захід сонця. Добувся до лузитанської землі, де був по черзі учнем пустельника, цілителем, учителем танців, солдатом і зрештою дезертиром. Переконування з боку ностальгії повернули його на батьківщину й до сімейного затишку. Згодом він заходився вивчати різні галузі алхімії, магію та астрономію й віддавав до друку якісь гадання й альманахи. Отримав посаду викладача на кафедрі, яку покинув за два роки, і блукав навколо двору, страждаючи від хронічного голоду, аж поки один лікар зглянувся на його стан і запропонував йому свій стіл і книжки. Завдяки щасливому збігу Торрес Вільярроель набув слави астролога, і його альманахи — сповнені метафор, віршиків, а також припасовані своїм бурлескним стилем до веселого безвір'я й ганебно-

го забобону, — поширилися в Мадриді. Але власна слава бентежила його, і він вирішив повернутися на батьківщину, де здобув завдяки конкурсу кафедру геометрії, на якій викладав гідно й лише раз засвідчив свою геніальність, коли жбурнув у якогось дотепника великий бронзовий компас, і цей жест, як розповідав він сам, виповнив глядачів шанобливим страхом. Унаслідок образи, заподіяної якомусь церковникові, був змушений покинути Кастилію й прожив у Португалії три роки стерпного вигнання, обтяженого хворобою, але полегшеного завдяки спілкуванню та приязному ставленню з боку португальських кабальєро. Повернувшись, зміг домогтися покровительства герцогині Альба. Уже мав широку славу письменника, правда, не засвідчену серед письменницького братства і не підтверджену відданістю учнів, зате дзвінку й лискучу в дублонах, які заробляло його перо. Тієї пори Торрес Вільярроель мав сорок років і прожив ще тридцять без ніяких інших пригод, крім безтурботних прагнень написати більше своїх творів, читати Тому Кемпійського, Кеведо, Бекона й жити в твердій упевненості у відомості серед сучасників і в можливій посмертній славі.

Торрес Вільярроель у своїх повсякденних звичаях дотримувався безперечної простоти: їв той самий хліб, що і його слуги, ніколи нікого не звільняв, не відрізнявся одягом від них.

Усі ці факти я взяв з автобіографії Торреса Вільярроеля, цього незадовільного документа, чужого душевній ширості, в якому, як і в усіх його книжках, багато кар'ярського шулерства і майже немає інтимності серця. І все-таки їй властиві дві чудові риси: безперечна невимушеність оповіді й прагнення письменника заявляти про

свою рівність із людьми, які читатимуть його, прагнення, що суперечить безладдю його неспокійного життя, про яке він розповідає, і вихваляння, з допомогою якого хоче переконати нас у своїй унікальності. Вільярроель хотів вивчити характер свого духу і зізнався, що вважає його подібним до духу інших людей, без виняткових переваг і особливої сили вад або добрих рис: то було розчарування, яке не судилося ні Стріндбергу, ні Руссо, ні навіть Монтеню. Така всеосяжна і визнана звичайність душі — річ, яка зміцнює.

Твори Вільярроеля — короткі в часі, бо нині незаслужено забуті, — були довгі в просторі, і неповне посмертне видання їх, опубліковане в Мадриді близько 1795 року, поділяється на п'ятнадцять томів. Там змішано геть усе і багато іншого: астрономічні трактати, життя побожних людей, «Мистецтво вуликів», багато несамовитих інвектив, романи в сільському стилі, перекуси, «Анатомія видимого і невидимого», «Моральні сновиддя», «Човен Ахерона», «Пошта з іншого світу», два томи передбачень і кілька жвавих сонетів зі штукарськими римами, приклад яких можна побачити в цьому творі:

ОПИС ДЕЯКИХ РИС ДВОРУ

*В кареті їде бідолашний Гананан,
Нам грамоти фальшує по дорозі,
Проїхав орендар, хитаючись на возі,
Лишився знову в нас Пелафустан.*

*За ними вслід великий Тамборлан,
Поволі їде він по змозі.
Й звичайний лікар там у тозі,
На віз до нього всівся Загуан.*

*Там їде звір на кволій конячині,
Не чавить злодій там вина із грона,
І вченого вдає дурний Мачині.*

*Усе брехня, а правда як попона.
Кепкую я з усього, бо ж я нині
Дивлюся мовчки на биків з балкона.*

Торрес Вільярроель у своїх віршах тільки викладав поетичним розміром спогади з прочитаного, прикрашаючи їх римами. (Походження щойно поданого сонета можна легко простежити від сонета Кеведо «До несправедливого процвітання», сонета Гонгори «Більші за слонів та абатів» і навіть від третьої сатири Ювенала, звідки запозичено таку блискучу градацію.)

Але найхарактерніша особливість Торреса Вільярроеля полягає в концепції прози, засвідченій у його фантастичних творах. Намір бути смішними — найнезначніша риса, притаманна їм, їхня цінність полягає в штовханні численних постатей, які розмовляють, галасують, глумляться й доводять думку до безумства. Цю *ictus sententiarum*, ударну силу фраз, зухвалу риторику, майже фізичне насильство його слова можна порівняти нині з двадцятьма «Віршами для читання в трамваї» Оліверіо Хірондо.

Мої слова підтверджують кілька речень, вибраних із «Моральних сновидь»:

«Хлопець зайнявся, мов гніт, при перших спалахах дівочої вроди; присуд обернув його в попіл, і зомліла душевна мужність; почалися землетруси в ширінці; очі дівчини мов обкурили його, і хлопчина мав

тільки уривки слів, став нездатний до дій, голос його затинався...

Грона були ласками в мозку, а кабальєро — в черепах; запаморочення в черепах, у настоянці мусу почуттів, душі втоплені в давильному пресі, фантазії плавають в асумбре вина, мозок віддають в оренду безглузду, розум товчуть разом із виноградом, промови сочаться цілими картільйо, кмітливість тече аробами, слова утворюють винну юшку, червонючі від ляпасів, палають щоки в жару барила, бентежаться очі влітку на виноградниках, горять вуха в спеці шинків, і марять голови від гарячки таверн. Нема краю келихам напою червоного, білого та інших кольорів, тож щедро уп'ється кожен пройдисвіт. Один співає відповідь, проціджену крізь ганусівку, другий спонукає іржати скрипку, а зрештою вся зала стала свинюшником дурнів, збіговиськом кабанів і архіпелагом блювотини».

Торресу Вільярроелю властиве диво, не менш незбагненне і ясне, ніж будь-який кристал, і це абсолютна влада, яку мав дон Франсіско де Кеведо над десницею цього запізнілого учня. Ми знаємо письменників, які додали свою самотність до образу інших, давніших письменників, знаємо, що вмирущий Гайне палко ототожнив свою тугу за Юдою в образах Єгуди бен Галеві й далекого Авісеброня, *цього побожного солов'я з Малаги, чиєю трояндою був Господь*. Але будь-який приклад негодящий супроти всюдисутності Кеведо в найпохмуріших відображеннях розуму Торреса. Кеведо — головний персонаж «Моральних сновидь»; Кеведо написав коментарі на Сенеку, і їх коментував Вільярроель; Кеведо своїм «Оповіданням оповідань» надихнув жваву «Історію історій», яку написав Вільярро-

ель, а «Критикон» Бальтасара Грасіана Торрес запропонував засудити й спалити, бо ж там висловлено ворожість до його кумира. Над днями і ночами дона Дієго де Торреса, над його кожною списаною сторінкою тінь маестро пролітає з зарозумілістю отари і певністю вітру. Торрес, безвірний звіздар, що вірив у вплив небесних тіл на стан людини, але не вірив у чари й демонологію, був кеведизований. Торрес, що міняв місяці на небі на дублони і що для нього зоряний шир став чудовим аукціоном, був одержимий духом небіжчика, метафори Кеведо зачарували його.

Диво полягає у формі, якої набуло це учнівство. Торрес, людина непоетична, без тягаря стилю і прагнення вічності, був провінцією Кеведо, веселішою і менш інтенсивною за свою трагічну батьківщину. Кеведо, будучи митцем, фіксував галюцинації, створив світ у світі й подолав його своїми образами; Вільярроель заперечив ту серйозність і процвиндрив усе з абсурдним жестом Бога, що розкладає веселку на вільні серпентини. Ось у чому полягає його творчість, багатослівна і плутана, але її галасливість — немов відроджена повсякденність маестро, немов екстравагантне і грайливе воскресіння.

ЗНАЧЕННЯ ОДНІЄЇ ПОДІЇ

Дружба поєднує, ненависть теж уміє поєднувати. Двоє імен, споріднених войовничим братерством, наче дві шпаги, схрещені в завзятому поєдинку, це Гомес де ла Серна і Рафаель Кансінос-Ассенс. Властива мистецтву вічна незгода втілена в цих двох мовчазних і принципово протиставлених суперниках: мадридці, дебелому, масив-

ному, плотському й зануреному в дійсність — у злобну суворість, яку кастильці називають дійсністю, тож він прагне позбутися її з допомогою деталей, гравюр і свавільних примх; і андалузці, високому, як спалах бунтівного багаття, і незграбному в жестах, наче дерево, — у його повільних і сильних словах завжди вчувається мука.

Між цими двома людьми, а точніше, між цими двома духами вагалася якийсь час літературна молодь Іспанії. Гомес де ла Серна організував свої збори в тісному і майже тюремному приміщенні кафе «*Pombo*», а севілець збирався з однодумцями в «*Colonial*», кафе з бездонними дзеркалами, які аж ніяк не викривлювали життя, а приймали його, повторювали й коментували зі щедрою наполегливістю псалма. І перші, і другі збори відбувалися в суботу й виходили за межі ритуального закінчення опівночі; такі обставини сприяли запальності та балачкам, і приписати їх можна не силі якихось чарів, а такій важливій традиції іспанського життя, як звичай блукати ночами, і вигідному й використаному неробству в неділю, що йшла за суботою. Збори були приватні: того, хто ходив на одні з них, майже з релігійним фанатизмом відлучали від других, і тільки гідний захвату Евхенію Монтес спромігся з допомогою розумової спритності, яку його колеги називали скандальною, по черзі засвідчувати свою схильну до суперечок присутність на обох зборах. Я належав до гурту Кансіноса, і в мені ще досі збереглася туга за суботніми зборами і за нині вільними серцями, які однодушно служили поезії перед лицем безладного міста, що налягало, мов злива, на шибки кафе. Читач помітить, що дієслова подано в минулому часі, цим я хочу зазначи-

ЗМІСТ

РОЗСЛІДУВАННЯ (1925)

Переклад Петра Таращука

Пролог	5
Торрес Вільярроель (1693—1770)	6
Значення однієї події	11
«Улісс» Джойса	15
Після образів	19
Сер Томас Браун	22
Дискредитація і велич де Кеведо	28
Визначення Кансіноса-Ассенса	34
Аскасубі	37
Креольство в Іпуче	42
Інтерпретація Сільви Вальдеса	44
Дослідження метафор	47
Нора Ланге	56
Буенос-Айрес	58
Пустота особистості	61
Е. Гонсалес Лануса	70
Про Унамуну, поета	73
Перехрестя Берклі	79
Зауваги	88
Скарга кожного креола	96
Еррера-і-Рейссіг	102

Про експресіонізм	107
Страта трьох слів	112
Примітки	117

ІНШІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Переклад Інни Адрюг та Олександри Лактіонової

Мур і книги	121
Сфера Паскаля	124
Квітка Колріджа	129
Сон Колріджа	133
Час та Дж. В. Данн	138
Створення світу і Ф. Г. Госсе	143
Тривоги доктора Америкі Кастро	147
Наш бідний індивідуалізм	154
Кеведо	157
Таємнича магія «Дон Кіхота»	166
Натаніель Готорн	170
Валері як символ	194
Загадка Едварда Фіцджеральда	196
Про Оскара Вайлда	200
Про Честертона	204
Ранній Веллс	208
«Біатанатос»	212
Паскаль	217
Аналітична мова Джона Вілкінса	221
Кафка і його попередники	226
Про культ книг	229
Соловей Кітса	235
Дзеркало загадок	239
Дві книги	244
Коментар до подій 23 серпня 1944 року	250
Про «Ватек» Вільяма Бекфорда	252

Про «The Purple Land»	257
Від хтось до ніхто	262
Форми однієї легенди	266
Від алегорій до романів	271
Ремарка про (чи навколо) Бернарда Шоу	276
Історія віддуння одного імені	280
Скромність історії	285
Нове спростування часу	289
Про класику	311
Епілог	314

ТВОРЕЦЬ

Переклад Галини Верби

Леопольду Лугонесу	317
Творець	319
Dreamtigers	321
Діалог про діалог	322
Нігті	323
Запнуті дзеркала	324
Бранець	326
Симулякр	327
Делія Елена Сан-Марко	328
Діалог мерців	329
Сюжет	332
Проблема	333
Жовта троянда	334
Свідок	335
Мартін Ф'єрро	336
Мутації	338
Притча про Сервантеса та Дон Кіхота	339
Paradiso, XXXI, 108	340
Притча про палац	341

Everything and nothing	343
Рагнарок	346
Inferno, I, 32	348
Борхес і я	349
Поема про дари	350
Пісочний годинник	351
Шахи	353
Дзеркала	354
Ельвіра де Альвеар	355
Сусана Сока	356
Місяць	356
Дощ	359
Уособлення капітана військ Кромвеля	359
Старому поетові	360
Інший тигр	360
Blind rew	362
Алюзія на тінь тисяча вісімсот дев'яностих років	362
Алюзії на смерть полковника Франсиско Борхеса	363
На згадку про А.Р.	363
Борхеси	365
Луїсу Камоенсу	366
Тисяча дев'ятсот двадцяті роки	366
Ода, написана в 1960 році	367
Аріосто і араби	368
Початок вивчення англосаксонської мови	370
Лука, XXIII	371
Адрогє	372
Поетичне мистецтво	373
Музей	374
Епілог	378